

Waterbergen in het vlakke land

Op zoek naar waterberging en landschappelijke kwaliteit.

Nederland staat de komende jaren voor een grote waterbergingsopgave. Soms zijn voor waterberging grote ingrepen in het landschap noodzakelijk. Wat hebben die voor invloed op de ruimtelijke kwaliteit? Jan Dirk Buizer en Stef van Roemburg hebben hier onderzoek naar gedaan. Het werkgebied van het onderzoek was de polder Mastenbroek. In eerste instantie was het doel om een aantal aanbevelingen te doen over de inpassing van waterberging in het polderlandschap. Gaandeweg kwam de nadruk van het onderzoek meer te liggen op het ontwikkelen van een methode waarmee het effect van waterbergingsvarianten op de landschappelijke kwaliteit van de polder kan worden bepaald.

Jan Dirk Buizer en Stef van Roemburg

De polder Mastenbroek is een middeleeuwse polder tussen Zwolle, Kampen en Genemuiden. Het is de eerste polder in Nederland met een rationeel verkavelingspatroon. Het oorspronkelijke ontginningspatroon is nog goed in het landschap herkenbaar. De polder is daarom opgenomen in het nationaal landschap IJsseldelta en geniet speciale bescherming.

Het Waterschap Groot Salland wil in de polder gebiedseigen water vasthouden, om de inlaat van gebiedsvreemd water uit de IJssel en het Zwarte Water te voorkomen. Als het huidige landbouwkundige gebruik zoveel mogelijk in stand moet blijven, is bergingscapaciteit nodig voor twee miljoen kubieke meter gebiedseigen water. Bij een peilverschil van een meter is een oppervlakte van twee vierkante kilometer nodig.

Wat zou het effect van een dergelijke ingreep op de ruimtelijke kwaliteit zijn? Is er een manier te vinden zijn om een dergelijke grootschalige ingreep goed in het landschap in te passen?

Speurtocht naar ruimtelijke kwaliteit

Als eerste hebben Buizer en Van Roemburg zich afgevraagd wat ruimtelijke kwaliteit is. Daartoe hebben zij zich in de literatuur op dit gebied verdiept. Wat daarin opviel was dat iedereen ruimtelijke kwaliteit belangrijk vindt, maar dat bijna niemand aangeeft wat er onder verstaan wordt. Het ministerie van VROM bijvoorbeeld, stelt in de Nota Ruimte hoge eisen aan de ruimtelijke kwaliteit, maar laat de invulling van wat dat inhoudt over aan provincies en gemeenten.

De meest heldere definitie van ruimtelijke kwaliteit is te vinden op de website van Habiforum: ruimtelijke kwaliteit is een optelsom van gebruiks-, belevings- en toekomstwaarde (zie kader). Deze definitie is echter te abstract om zonder verdere uitwerking te gebruiken. Bovendien geven waarden als gebruikswaarde en toekomstwaarde vaak juist aanleiding om landschappen aan te tasten. Want hoe valt bijvoorbeeld de gebruikswaarde van een bedrijventerrein uit vergeleken met een kleinschalig landschap dat met veel kunst en vliegwerk in stand gehouden moet worden?

Aandacht voor 'zachte' waarden

Uit het voorgaande blijkt dat het risico bestaat dat in afwegingen over nieuwe ontwikkelingen, 'zachte waarden' zoals de belevingswaarde ondergesneeuwd raken. Buizer en Van Roemburg zijn daarom tot de conclusie gekomen dat een aparte afweging gemaakt moet worden voor de effecten op deze zachte waarden. De zogenaamde 'kernkwaliteiten landschap' uit de Nota Ruimte (zie het gelijknamige kader) sluiten daar al beter bij aan. Deze kernkwaliteiten gaan vooral over zachte waarden als belevingskwaliteit, cultuurhistorie en natuurlijke kwaliteit. Gebruikskwaliteit heeft in deze kernkwaliteiten vooral betrekking op recreatief gebruik; een vorm

Kernkwaliteiten landschap uit Nota Ruimte

- *natuurlijke kwaliteit (bodem, water, reliëf, aardkunde, flora en fauna),*
- *culturele kwaliteit (cultuurhistorie, culturele vernieuwing en architectonische vernieuwing),*
- *gebruikskwaliteit (recreatieve toegankelijkheid, bereikbaarheid en meervoudig ruimtegebruik, aanwezigheid toeristisch-recreatieve voorzieningen), en*
- *belevingskwaliteit (ruimtelijke afwisseling, informatiewaarde, contrast met de stedelijke omgeving, groen karakter, rust, ruimte, stilte en donkerte).*

van beleven. Alleen de kernkwaliteit 'meervoudig ruimtegebruik' vertegenwoordigt een meer 'harde' waarde.

Waar de auteurs overigens - net als de auteurs van de geraadpleegde literatuur - niet expliciet op ingaan, is dat kwaliteit nooit volledig objectief is. Ruimtelijke kwaliteit is altijd gerelateerd aan een doel of gebruik van die ruimte en aan een gebruiker. Kwaliteit om te wonen, om te recreëren, voor de landbouw; kwaliteit voor een wandelaar, een bewoner die forenst, een varkenshouder. Ieder zal het op zijn eigen wijze beleven. Ook het belang dat gehecht wordt aan een meer 'objectieve' parameter als cultuurhistorie is tijdsgebonden en zeker niet eeuwig.

Kwalitatief of kwantitatief?

Buizer en Van Roemburg hebben onderzocht of er al beoordelingsmethoden zijn ontwikkeld die bruikbaar zijn voor hun onderzoek. De meeste van deze methoden zijn kwantitatief en dienen veelal om het landschapsbeleid van de overheid te evalueren. Ze moeten de kwaliteit van verschillende landschappen vergelijkbaar maken. Een open polderlandschap en een Zuid Limburgs heuvellandschap met een 7 zouden dan een vergelijkbare kwaliteit hebben.

Volgens Buizer en Van Roemburg zijn kwantitatieve methoden minder geschikt voor het onderzoeken van de effecten van concrete projecten op de landschappelijke kwaliteit. In een kwantitatieve methode zitten altijd keuzes verborgen, bijvoorbeeld over het gewicht dat een bepaalde parameter krijgt. Daarbij bestaat het risico dat een bepaalde parameter weinig gewicht krijgt, terwijl die in een specifieke situatie juist van doorslaggevend belang kan zijn. Denk aan een gebied waar zich een zeer zeldzaam geologisch

Ruimtelijke kwaliteit volgens Habiforum

Een veelgebruikte definitie van ruimtelijke kwaliteit is die van Habiforum. Habiforum is een platform voor wetenschappers uit de ruimtelijke ordening. De definitie luidt:

- *Ruimtelijke kwaliteit = Gebruikswaarde + Belevingswaarde + Toekomstwaarde.*

De definitie van Habiforum is zeer algemeen en is in principe overal en op alle schaalniveaus toepasbaar, in de stad, op het platteland, voor een wijk, voor een huis, enzovoorts. Habiforum werkt deze definitie nog verder uit en geeft aan wat onder gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde moet worden verstaan:

- *Gebruikswaarde = doelmatigheid + functionele samenhang*
- *Belevingswaarde = diversiteit + identiteit + schoonheid*
- *Toekomstwaarde = duurzaamheid + aanpasbaarheid + beheerbaarheid*

verschijnsel voordoet. Een methode voor de beoordeling van nieuwe effecten, hoeft dus alleen de effecten inzichtelijk te maken. De afweging over het gewicht dat de parameters krijgen moet pas daarna, voor die specifieke situatie, gemaakt worden.

Op de problemen met kwantitatieve methoden hadden de auteurs nog wat dieper kunnen ingaan. En dan vooral op de vraag hoe de waardering tot stand komt en de problemen die daarbij rijzen. Want waar ga je van uit? Van de gemiddelde waardering van 'de Nederlander'? Dan krijgt de polder Mastenbroek wellicht niet eens zo'n hoge waardering. Uit onderzoek blijkt namelijk dat mensen gemiddeld voorkeur hebben voor halfopen landschappen, met afwisselende opgaande beplanting. Ook kun je de kwaliteit laten bepalen door een relatief kleine groep geënquêteerden. Enquêteer je dan een groep Groningse boeren of de leden van IVN-afdeling Zeist? Wat de uitkomst is laat zich raden.

Methode

Vanwege het ontbreken van geschikte methoden, hebben Buizer en Van Roemburg zelf een methode ontwikkeld om nieuwe ontwikkelingen kwalitatief te beoordelen. Op basis van de kernkwaliteiten uit de Nota Ruimte hebben zij een set parameters opgesteld die naar

hun mening de landschappelijke kwaliteit het beste beschrijven. Bij deze 'kernparameters' hebben zij indicatoren gezocht, waarmee die parameter beschreven wordt (zie kader kernparameters). De kernparameters hebben ze opgenomen in twee tabellen: een inventarisatietabel en een beoordelingstabel. De inventarisatietabel dient voor het vastleggen van de huidige landschappelijke kwaliteiten van het gebied waar de ontwikkeling zich afspeelt. Met de beoordelingstabel worden de effecten van ruimtelijke projecten op de eerder geïnventariseerde landschappelijke kwaliteiten beoordeeld. De tabel beschrijft de effecten en of deze positief of negatief zijn. Om een vergelijking te kunnen maken tussen diverse varianten, wordt de tabel voor al deze varianten ingevuld.

Waterbergen in Mastenbroek?

Om de methode te testen is deze toegepast op een aantal fictieve waterbergingen in de polder Mastenbroek, uitgaande van een bergingscapaciteit van twee miljoen kuub water. De auteurs hebben een aantal bergingsvarianten opgesteld. Eén of meer omdijkte bergingsplassen met een peilverschil van 1 meter, of één of meer bergingsmoerassen met een gemiddeld peilverschil van 40 centimeter. Voor de plassen is in totaal 200 hectare nodig, voor de moerassen 500 hectare.

Kernparameters

Op basis van literatuuronderzoek hebben de auteurs een lijst met kernparameters en indicatoren samengesteld waarmee volgens hun de 'ruimtelijke' landschappelijke kwaliteit kan bepaald.

Kernparameter

Bodem
Reliëf
Water
Ecologie
Cultuurhistorie
Culturele vernieuwing
Architectonische vernieuwing
(Recreatieve) toegankelijkheid
Toeristisch-recreatieve voorzieningen
Ruimtelijke diversiteit
Herkenbaarheid/identiteit
Landelijkheid
Authenticiteit
Rust
Ruimte
Stilte
Donkerte

Indicator

Hoge aardkundige waarden
Aanwezigheid reliëf
Beleefbaar water
Natuurgebieden, EHS, Natura 2000, etc.
Kenmerkende cultuurhistorische elementen
Nieuwe bijzondere vormen van ruimtelijke inrichting
Nieuwe bijzondere vormen van architectuur
Toeristische routes en paden
Landschap gerelateerde toeristische voorzieningen
Soorten landschappelijk gebruik (opgaande landschapselementen)
Gebiedseigen elementen
Afwezigheid stedelijke elementen
Overblijfselen oorspronkelijke landschap gerelateerd aan referentieperiode
Afwezigheid visuele hinder
Massa, openheid, schaal, vergezichten
Afwezigheid lawaai
Afwezigheid lichtvervuiling

De methode geeft een reeks effecten van de bergingsvarianten op het landschap. Zo gaat in alle varianten een aanzienlijk oppervlak van het oorspronkelijke landschap verloren. De omdijkte plassen passen met hun haast 'industriële' uitstraling slecht bij het landelijke karakter. De vrij hoge dijken geven bovendien een aantasting van de openheid, een belangrijke kwaliteit van het gebied. Ook de moerassen geven een verdichting te zien. Maar door de inrichting ervan zijn ze beter aan de schaal van het gebied aan te passen. De vraag rijst of er wel een variant is waarvan de negatieve effecten opwegen tegen de ecologische winst die er behaald wordt. Op die vraag zijn de auteurs niet ingegaan.

Doel beantwoord?

Is het onderzoeksdoel bereikt en de onderzoeksvraag beantwoord? Om met het eerste te beginnen: er is een methode waarmee de effecten van waterberging op het polderlandschap beoordeeld kunnen worden. De methode is echter

niet specifiek toegesneden op waterberging en op polderlandschappen, maar is breed toepasbaar. Enkele kernparameters en indicatoren moeten nog wel een keer tegen het licht worden gehouden. Zo is de indicator voor 'water' nogal vaag. 'Ecologie' had beter vervangen kunnen worden door 'natuur'. En de mate van openheid is pas een kwaliteit als het gaat om karakteristieke open of juist besloten gebieden. Anders is het slechts een kenmerk.

Duidelijk is geworden dat kwantitatief onderzoek niet zaligmakend is en dat het meewegen van harde waarden als gebruikskwaliteit tricky is. Alleen al daarmee heeft het onderzoek een aantal aardige conclusies opgeleverd. Wat het onderzoek uiteindelijk niet beantwoord heeft is de vraag wat de effecten van waterberging zijn op de ruimtelijke kwaliteit van Mastenbroek. Om een dergelijke vraag te beantwoorden was echter een ander onderzoek nodig geweest, met een concrete situatie waarin een aantal bestaande plannen voor waterberging onderzocht zouden kunnen worden.

...en na de ingreep

Literatuur

Berg A. van den, 2004. De charme van de savanne; Onderzoek naar Landschapsvoorkeuren. TOPOS, 01 (2004), 10-12

Habiforum, Werkbank Ruimtelijke kwaliteit; www.habiforum.nl

Koomen A.J.M., J. Roos-Klein Lankhorst & W. Nieuwenhuizen, 2005. Indicatoren voor landschapskwaliteit; advies over de uitwerking van de kernkwaliteiten uit de Nota Ruimte voor monitoring, Wageningen Alterra, Alterra-rapport 1246. 111 blz.; 15 fig.; 12 tab.; 49 ref.

Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit. Meetnet Landschap, www.meetnet-landschap.nl

Ministerie van VROM, Ministerie van VenW, Ministerie van EZ. Nota Ruimte, Ruimte voor Ontwikkeling. Deel 4, Tekst na Parlementaire instemming. 2006.

Straat, de, Milieuadviseurs BV, 2004, in opdracht van Provincie Overijssel. De waterkwaliteit in het stroomgebied Vecht/Zwarte Water; problemen, oorzaken en situatie 2015 bij ongewijzigd beleid, Delft, 27 oktober 2004.

Waterschap Groot Salland. 2007. Factsheets Waterschap Groot Salland. Deelgebieden Groot Mastenbroek en Kamperveen. Zwolle

Waterschap Groot Salland. 2006. Peilbesluit Mastenbroek c.a.